

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۱۱

عناصر مؤثر بر تحول ساختار فضایی و کالبدی شهر اسدآباد

آزیتا رجبی^۱، سیاوش مرادی مکرم^۲

چکیده

شهر همچون موجود زنده همواره در حال تحول و پویایی است. شکل‌گیری، تداوم حیات و تغییرات ظاهری بافت شهری و رشد و توسعه آن متأثر از مجموعه‌ای از عوامل و نیروهای طبیعی و انسانی است که باعث تحمیل چهره و بافت جدیدی به کالبد فیزیکی شهر را فراهم می‌آورد. مسلماً شناخت وضع موجود و مشکلات فعلی شهر پیش‌بینی تغییرات آتی آن در گرو شناخت این عوامل و مکانیزم عمل آنهاست. اهداف این پژوهش شناخت عناصر مؤثر بر تحول ساختار فضایی کالبدی شهر اسدآباد است. روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد و ابزارها و فنون به کاررفته در تحقیق عبارت است از: مطالعات کتابخانه‌ای، اینترنت، مطالعات میدانی (مشاهده). تهیه نقشه مورد نیاز و تجزیه و تحلیل نقشه‌ها در **Gis** بررسی شده است. در این پژوهش عوامل مؤثر در توسعه کالبدی شهر اسدآباد چون میزان وضعیت مهاجرت، عوامل اقتصادی و توسعه کالبدی شهر اسدآباد، عناصر سیاستگذاری و توسعه کالبدی شهر، حاشیه‌نشینی و توسعه کالبدی و عواملی همچون شیب، توپوگرافی، از عوامل محدودکننده گسترش شهر اسدآباد می‌باشند. تجزیه و تحلیل از طریق تکنیک سوات انجام شد. نتایج حاکی از آن می‌باشد که مدیریت علمی و کارآمد نیازمند آگاهی از میزان و جهت گسترش آینده مناطق است که این کار به وسیله پیش‌بینی توسعه توسعه آینده شهری امکان‌پذیر است. استفاده از پتانسیل‌های مناسب زمین در روند توسعه، هدایت کنترل‌شده توسعه شهر جهت جلوگیری از پراکندگی‌سازی می‌باشد. در نهایت، نقشه شهر و گسترش شهر نشان می‌دهد که شهر اکنون دارای بافت شعاعی می‌باشد. با توجه به محدود بودن رشد جمعیت در این شهر بحث توسعه متخلخل داخل شهر و در مرحله بعد از اراضی شهرک‌های در حال ساخت. افزایش تعداد طبقات و افزایش تراکم و رفتن در ارتفاع با ترکیبی از این دو را می‌توان راه‌حل منطقی در جهت جلوگیری از پراکندگی‌سازی برای توسعه شهر پیشنهاد کرد.

واژگان کلیدی: ساختار، فضا، کالبدی، اسدآباد.

^۱ عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

^۲ دانشجوی دکتری برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، ایمیل نویسنده: siavashmo1988@gmail.com

مقدمه

امروزه ساخت و بافت محیط‌های انسان ساخت هرگونه که هست، چه در ستیز با انسان و محیط زیست و یا در سازگاری و الفت با آن، محصول نوع تفکر برنامه‌ریزی شهری ما است. جریان توسعه شهری و پیش‌بینی جمعیت حکایت از روند سریع آن دارد. به طور کلی وجود تأثیرات متقابل فضایی و روابط عملکردی بین شهرها با نواحی پیرامونی و از آن جمله نقاط روستایی اطراف، به مرور منجر به تغییرات ساختار جمعیتی، تغییرات ساختار کارکردی و کالبدی شده است. رشد سریع جمعیت و گرایش مردم به شهرنشینی، تقاضای فزاینده‌ای را برای تهیه مسکن به دنبال داشته که این موضوع در پی خود مشکلات عدیده‌ای در زمینه توسعه شهری به وجود آورده است (قائم، ۱۳۷۴: ۶۲).

رشد جمعیت شهر اسدآباد و به تبع آن نیاز به مسکن و ساخت و سازهای بیشتر، گسترش کالبدی شهر را از جوانب مختلف به دنبال داشته است. توسعه کالبدی بی‌رویه شهر اسدآباد نیز ضمن تخریب زمین‌های زراعی، نابودی فضای سبز و حتی گسترش حاشیه‌نشینی، موجبات تغییرات و دگرگونی‌های بس قابل توجهی در کاربری اراضی حومه و نیز روستاهای حوزه‌ی نفوذ خود گردیده است. امروزه توسعه‌ی شهری چه در کشورهای پیشرفته و چه در کشورهای در حال توسعه بارزترین نوع و رونق شهر است. اینکه شهر رشد می‌کند، در حقیقت نشانه‌ی سلامت و رونق شهر است و توقف در رشد شهر نیز نشانه‌ی بیماری آن و به مفهوم رکود شهر در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و... است، بلکه این اثرات آنها است که الگوئی را نامطلوب جلوه می‌دهد. به تعبیری روند توسعه شهری در کشورهای در حال توسعه همچون خانه‌ای بودن سقف است (مایوگنج، ۱۳۸۵: ۶۱). بررسی‌های آماری نشان می‌دهد که طی یک دوره ۸۰ ساله میزان شهرنشینی در کشور قریب به ۳ برابر افزایش پیدا کرده و از ۲۸ درصد در سال ۱۳۰۰ به ۷۱/۳۸ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است و تعداد شهرهای کشور نیز از ۱۹۹ شهر در سال ۱۳۳۵ به ۱۱۴۰ شهر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است، در نتیجه ترکیب جمعیت کشور از یک وضعیت غالباً روستایی، عشایری به یک ترکیب «اکثریت شهرنشین» مبدل شده است. هر چند آهنگ تغییر رشد شهرنشینی میان مناطق و استان‌های کشور متفاوت است ولی تقریباً همه مناطق کشور به سرعت در حال شهری شدن بوده و بروز مسائل و مشکلات را به دنبال داشته است (نوابخش و فتحی، ۱۳۸۶: ۲). این دگرگونی‌های نسبی جمعیت در ایران نشان از رشد شتابان شهرنشینی، شهرشدگی روستا، روستا گریزی، روند نامتعادل‌تر شدن توزیع فضایی جمعیت و نظایر این‌ها دارد (ضیاء توانا و قادرمزی، ۱۳۸۸: ۱۲۰). به دنبال رشد فیزیکی شتابان مجتمع‌های زیستی، بخش وسیعی از بهترین و بالطبع با ارزش‌ترین اراضی بلافاصل شهرها که از دیر باز شرایط زیست‌محیطی لازم و کافی برای تجمع انسان‌ها در آن‌ها وجود داشته، در معرض نابودی قرار می‌گیرند (پوراحمد و حاتم‌نژاد، ۱۳۸۵: ۱۶۸). اما شهرها نمی‌توانند برای همه‌ی جمعیت افزوده شده فضای حیاتی مناسبی فراهم کنند و به همین خاطر بخشی از جمعیت اضافه شده به شهر به پیرامون آن رانده می‌شوند (تقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۵).

از مقایسه رشد جمعیت شهری با فضای اشغالی آن‌ها معلوم می‌شود که به موازات رشد جمعیت، فضاهای اطراف شهرها نیز اشغال شده و در بیشتر موارد، میزان تصرف زمین از رشد جمعیت به شدت پیشی می‌گیرد. عدم تعادل بین رشد مساحت و جمعیت در هر دوره از رشد و توسعه شهر باعث شده است که الگوی کالبدی و فیزیکی شهر بیشتر از نوع الگوی پراکنش افقی باشد. این الگوی توسعه شهری آسیب‌های نامطلوبی از جمله پیامدهای زیست‌محیطی، تغییر کاربری زمین کشاورزی، آب، خاک تأثیر منفی بر فضای سبز شهری به بار آید. بر این اساس الگوی مناسب در جهت رشد و توسعه کالبدی شهر اهمیت ویژه‌ای یافته است و باید در برنامه‌ریزی‌ها مورد توجه قرار گیرد (نجفی، ۱۳۹۲: ۳).

رشد جمعیت شهر اسدآباد به عنوان یک شهر کوچک و به تبع آن نیاز به مسکن و ساخت و سازهای بیشتر، گسترش کالبدی شهر را از جوانب مختلف به دنبال داشته است. توسعه کالبدی بی‌رویه شهر اسدآباد نیز ضمن تخریب زمین‌های زراعی، نابودی فضای سبز و حتی گسترش حاشیه‌نشینی، موجبات تغییرات و دگرگونی‌های بس قابل توجهی در کاربری اراضی حومه و نیز روستاهای حوزه نفوذ خود گردیده است. حل این معضل در برخی موارد از طریق تغییر کاربری اراضی مزروعی اطراف شهر و یا روستاهای مجاور و به تعبیر دیگر بلعیدن اراضی پیرامون و تبدیل آن‌ها به کاربری مسکونی انجام پذیرفته است. آنچه که در اینجا شایان ذکر است این است که شواهد نشان می‌دهد که متأسفانه توسعه‌ی کالبدی و به تبع آن تغییر کاربری اراضی چه در اطراف شهر و چه در سکونتگاه‌های روستایی حوزه نفوذ اغلب بدون برنامه و نااندیشیده صورت گرفته است.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مفهوم کالبد و کالبد شهری

کالبد در لغت به معنای پیکر آورده شده و محتوای روابط اقتصادی و اجتماعی در فضا است و چون سه بعدی است، فضا به شمار می‌آید. مقصود از کالبد شهری، مجموعه فیزیکی همگنی است که اساس موجودیت شهری با آن مشخص می‌شود و این عناصر فیزیکی متجانس نسبت به هم دارای رابطه خاصی هستند (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۵). به عبارت دیگر نحوه شکل‌گیری و مکانیابی عناصر و استقرار فضایی پدیده‌ها و ارتباط آنها با یک‌دیگر تحت تأثیر عوامل متعددی مانند عوامل طبیعی، اقتصادی، فرهنگی و خصوصیات و نیازهایی در جهت سهولت حیات شهری، کالبد نامیده می‌شود (پوراحمد، ۱۳۷۰: ۱۱). بنابراین کالبد شهر ترکیب مجموعه‌ای از عوامل که در کل سیمای شهر را می‌سازد و عواملی چون رده، لبه، گره، نشانه، رنگ، بافت، مقیاس و تناسب از مهمترین آنها به شمار می‌رود (کامران و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۵ به نقل از مزینی، ۱۳۷۰: ۲۲۷)، و به عبارتی طرح فضایی شهر است که بیانگر وسعت، محیط و حدود جغرافیایی شهر و چگونگی استفاده از زمین شهری و فعالیت‌های است که توسط انسان بر روی این فضا پیاده می‌شود (حبیبی، ۱۳۷۵: ۱).

مفهوم توسعه و گسترش شهر

کلمه رشد و کلمه توسعه در علوم مختلف بکار گرفته می‌شوند، ولی برداشت‌های گوناگون از آنها می‌شود. در منابع شهرسازی، توسعه عمدتاً به افزایش کمی و کیفی زندگی مردم یک جامعه در جهات مختلف تلقی می‌شود و اغلب توسعه را به صورت اقتصادی بکار می‌برند. منتهی در بحث حاضر منظور توسعه اقتصادی نیست، بلکه منظور ما از توسعه مفهوم گسترش شهر، بسط رشد مکانی است. از تلاقی و ترکیب انواع فضاها با کاربری مسکونی، تجاری، تفریحی، مذهبی، ... و ایجاد ارتباط و حرکت در زمان و مکان بین فضاها یاد شده پیکره‌ای به وجود می‌آید که به صورت یک سیستم فیزیکی یا کالبدی عمل می‌کند. این پیکره را می‌توان یک کالبد به حساب آورد و گسترش این پیکره را توسعه کالبدی یک شهر یا یک مکان جغرافیایی را قلمداد نمود. ساخت و سیمای شهر از یک سو و حرکات، عملکردها و پویایی فیزیکی شهر یا یک مکان جغرافیایی مفروض از سوی دیگر سازنده حیات کالبدی آنها هستند. لذا می‌توان توسعه کالبدی شهر یا گسترش فیزیکی آن را اینگونه تعریف نمود: به افزایش کمی و کیفی کاربری‌ها و فضاها

کالبدی (مسکونی، تجاری، مذهبی، ارتباطی، و...) یک شهر در ابعاد افقی و عمودی که در طول زمان انجام می‌گیرد، می‌توان توسعه فیزیکی اطلاق نمود (فرید، ۱۳۶۸).

مبانی نظری

شهرها همواره تحت تأثیر نیروها و عوامل گوناگون شکل گرفته و گسترش می‌یابند. شهر در اساس پدیده‌ای اجتماعی اقتصادی است. انسان‌ها برای کار و زندگی و ارتباطات در پهنه‌ای محدود و کمابیش متراکم گرد هم می‌آیند و کم‌کم شهرها را پدید می‌آورند. شهرها با تحولات اجتماعی، جابجایی‌های جمعیتی، تغییرات اقتصادی و نوآوری‌های فن‌شناختی، دگرگون می‌شوند. با افزایش جمعیت نیز فعالیت و سرمایه‌گذاری به شدت توسعه می‌یابد و نظام و سازمان کالبدی شهرها دستخوش تغییرات اساسی می‌شود (سعیدنیا، ۱۳۷۸: ۱۹). شهرها همانند موجودات زنده، همواره از لحاظ کالبد بزرگتر و از لحاظ ساخت پیچیده می‌شوند. به دنبال این رشد فیزیکی شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنها نیز به تدریج دگرگون می‌شود. بررسی تاریخی و گسترش کالبدی شهر عوامل مؤثر در تغییر ساختار شهر را آشکار می‌سازد. چرا شهر در این مکان ایجاد شده است؟ چگونه رشد کرده و علل پیشرفت آن چه بوده است؟ (حسین‌زاده دلیر و هوشیار، ۱۳۸۵: ۲).

مفهوم شهر

به عبارت ساده، شهر را می‌توان یک واحد اجتماعی و سیاسی، یک واحد فعالیتی، فیزیکی و اجتماعی دانست. به عبارت کلی‌تر، شهر عبارت الحاق یک مکان فیزیکی با مردم ساکن آن است. ولی می‌توان این تعریف را کامل‌تر نمود و گفت شهری مجموعه‌ای از ترکیب عوامل طبیعی، اجتماعی و محیط ساخته شده توسط انسان است که در آن جمعیت ساکن متمرکز شده است. بطور کلی شهر جمعیت نسبتاً متراکم، وجود خیابان‌ها و مراکز کار و تجارت، ساختمان‌های مرتفع که نسبت به روستاها متفاوت است، امکانات رفاهی و آموزشی وجود گسترده وسایل نقلیه، همه علائمی که در شهرها وجود دارد (شیعه، ۱۳۸۰: ۴).

شهر همانند دیگر پدیده‌های اجتماعی، مجموعه‌ای چندبعدی از اجزاء متنوع و در هم تنیده و دارای ارتباط دائمی با یکدیگر هستند که در کار پویا و تغییر و تبدیل بدون درنگ‌اند و بنابراین، جمع‌بندی ابعاد و جوانب مختلف شهر در تعریف واحد تا حدودی غیرممکن است. با توجه به سیستم‌های اقتصادی، اجتماعی و... متفاوت در سطح جوامع در زمان و مکان تعاریف مختلفی از شهر ارائه شده است که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شوند. ناحیه‌ی شهری جایی است که کاربری زمین از فعالیت‌های سنتی معمولی، بازدهی بالاتری نسبت به فعالیت‌های سنتی و معمولی روستایی دارد (افراخته، ۱۳۸۹: ۴۳). به نظر ژان رمی^۱ شهر دارای نظم و انسجام فرهنگی همراه با نوآوری و پیشرفت می‌باشد (ربانی، ۱۳۸۹: ۲). به نظر فردریک فن ریشتن شهر اجتماعی از انسان‌ها در مکان معینی است که حیات عادی آنان از فعالیت‌های غیرزراعی به‌ویژه از راه بازرگانی و صنعت تأمین می‌گردد (فرید، ۱۳۷۵: ۱). در چشم‌انداز جغرافیا شهر به عنوان ترکیبی فضایی از جمعیت‌ها و اشکال مختلف تعریف شده است و در مجموع یک کل را تسکین می‌دهد. در این راستا، شهر در ارتباط فضا، محیط و دیگر شهرها تعریف می‌گردد و ساختی اجتماعی، سیاسی، اداری، فنی و فرهنگی می‌یابد (ربانی، ۱۳۸۹: ۷). در ایران، از سال ۱۳۵۰ به این طرف، سکونتگاه‌ها و مراکز تراکم انسانی بیش از

^۱. Jean Remy

۵۰۰۰ نفر جمعیت شهر شناخته شده بود و در سرشماری سال ۱۳۶۵ به نقاطی که در زمان سرشماری دارای شهرداری بوده‌اند شهرگفته‌اند و تعداد جمعیت شهر به ۱۰۰۰۰ نفر افزایش یافته است (فرید، ۱۳۶۸: ۴).

بافت کالبدی شهر

بافت کالبدی شهرها و مناسبات بین شهروندان بر بستری از شرایط زیست‌محیطی و اقلیمی و نظام تولیدی جامعه و با دخالت عوامل مؤثر فرهنگی، گرایش‌های هنری و امکانات فنی شکل می‌گیرند. بافت هر شهر نخست دانه‌بندی فضای کالبدی یعنی فضاهای خالی و پر و مقدار آنها را نسبت به یکدیگر و چگونگی رابطه و حد نزدیکی بین آنها را مشخص می‌کند. دوم، شبکه ارتباطات و نحوه دسترسی‌ها و خصوصیات کلی راه‌ها و کوچه‌ها را آشکار می‌کند و توسط آن می‌توان راه‌های اصلی و فرعی را تشخیص داد. سوم، بافت هر شهر می‌تواند گویای چگونگی نحوه توزیع فضایی، فعالیت‌ها باشد. هر یک از فضاهای کالبدی توسط ابعاد و اندازه‌هایش در سطح و ارتفاع می‌تواند نمایانگر نوع و حجم فعالیت جاری در خود باشد. چهارم، بافت هر شهر نحوه شکل‌گیری و مراحل رشد و توسعه شهر در طی تاریخ را منعکس می‌کند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۷: ۵۲). از دهه ۱۳۰۰ به بعد در شهرهای ایران تغییرات کالبدی چشمگیری به وجود آمد. همه این تغییرات در رابطه با ساخت اجتماعی و اقتصادی جامعه و قرارگرفتن ایران در سیستم سرمایه‌داری جهانی قابل بررسی است. خیابان‌های بسیاری در رابطه با خواسته‌های بورژوازی در حال رشد ایجاد شد. ورود اتومبیل به شهرهای ایران فعالیت‌های تجارت را به کنار خیابان کشانید. این کار سهولت حمل و نقل توزیع کالا را نسبت به بازار فراهم می‌کرد (مشهدی‌زاده دهقانی، ۱۳۸۳: ۳۸۵).

توسعه شهر

توسعه از نظر لغوی به معنی فراخی و توسعه یافتن به معنی وسعت یافتن و ترقی کردن است (معین، ۱۳۶۲). توسعه شهر، مفهومی گسترده است که در مطالعات جغرافیایی بیشتر بعد فضایی آن اهمیت دارد. یعنی مجموعه‌ی کالبدی و محتوای شهر، به طور ساده توسعه شهری یعنی گسترش وسعت کالبدی شهر که غالباً در نتیجه‌ی افزایش جمعیت شهری است و به نوعی با افزایش جمعیت همراه است. از این‌رو هر جا که افزایش جمعیت به همراه توسعه کالبدی شهر باشد، بهتر است از اصطلاح توسعه شهری استفاده شود. توسعه شهر فرایندی است متأثر از عوامل اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی، سیاسی و جمعیتی که در طول تاریخ مراحل مختلفی را طی کرده است. می‌توان سه مقطع مهم تاریخی را از نظر توسعه شهرها مشخص نمود. شهرهای نخستین و باستانی، شهرهای قرون وسطی و رنسانس، شهرهای بعد از انقلاب صنعتی توسعه شهرها در این مقطع تاریخی در ارتباط با عوامل مختلفی بوده است، چنانکه شهرهای نخستین در رابطه با مازاد تولید، اقتصاد پابرجا، شرایط زیست‌محیطی، سواد نوشتن، تخصص در حرفه، قشربندی اجتماعی و افزایش جمعیت و در مواردی عامل نظامی بوجود آمدند. سپس توسعه شهرها همواره تحت تأثیر عوامل مختلف سیاسی، اقتصادی، مذهبی، فرهنگی، طبیعی، نظامی و تکنیکی ادامه یافته است. در طول مراحل مختلف تاریخی توسعه شهرها در ارتباط با جوامع مختلف و نقش‌های متعدد شهرها به انجام رسیده است (سلطان‌زاده، ۱۳۶۷: ۴۲). عوامل جغرافیایی اعم از طبیعی و انسانی در توسعه فیزیکی شهرها و مجتمع‌های زیستی تأثیر و نقش بسزایی دارند. وضعیت طبیعی یک منطقه جغرافیایی می‌تواند امکانات مساعدی را برای گسترش نقاط شهری فراهم ساخته یا مانع آن شود. موقعیت و قرارگیری شهر در مرکز مؤثر شبکه ارتباط یک شهر نیز می‌تواند تأثیر بسزایی در بزرگ شدن

یک شهرداشته باشد. سرآغاز شناخت جغرافیایی شهر موقعیتی است که شهر در محدوده جغرافیای محلی و ناحیه‌ای می‌تواند داشته باشد. چنین مطالعه‌ای به کمک نقشه‌هایی در مقیاس متفاوت انجام و به تبیین موقع، مکان، مقرر جغرافیایی و شهر منتهی می‌شود. موقعیت جغرافیای شهر به مجموعه‌ای از داده‌های طبیعی و اقتصادی و انسانی موجود در فضای ناحیه‌ای که شهر در آن تکوین یافته، مشخص می‌شود. به عبارتی دیگر موقعیت جغرافیایی شهر بیانگر وضعیت است که شهر نسبت به طرق ارتباطی، راه‌ها و معابر طبیعی و حتی نسبت به مواد اولیه، منابع انرژی و انرژی انسانی موجود در ناحیه می‌تواند داشته باشد. مقرر شهر که همان نشستگاه شهری است، مکانی است که به اقتضای توپوگرافی محل به اشغال انسان‌ها درآمده و نطفه شهر همانجا تکوین یافته، ریشه دوانده و بالاخره توسعه پذیرفته است. بنابراین انتخاب مکان و ارزیابی آن در رابطه با عوارض جغرافیایی محلی و محدود امکان‌پذیر است نه در وسعت و مقیاس ناحیه‌ای. بعلاوه در انتخاب مکان بیش از موقع جغرافیایی شهر، خواسته انسان و عمل انسانی را نقشی است. در انتخاب مکان جغرافیایی شهر و توسعه آن شرایط زمانی ضرورت‌های تاریخی، به‌ویژه امکانات تکنیکی را نقشی بسزاست، چراکه در یک دوره تاریخی معینی، عدم امکان دستیابی بر امکانات اقتصادی و تکنیکی مؤثر مکان جغرافیایی شهر بی‌حرکت و نازا در دوره تاریخی دیگر به تبع بهره‌گیری از داده‌های اقتصادی و علمی و فنی وسیع رشد شهر و توسعه شهر سریع‌تر و پویاتر خواهد بود (شیعه، ۱۳۸۵: ۱۹۵). در همین راستا است که آلکس جغرافیادان فرانسوی در ارزیابی موقع و مکان جغرافیایی شهرها بر ترکیب داده‌های فیزیکی و تاریخی تأکید دارد. ژان بایسته نیز در مکان‌یابی شهر بیشتر به عوامل طبیعی مکان می‌اندیشد و بر این باور است که نقش آینده شهرها با انتخاب مکان‌های ویژه طبیعی در ارتباط است (فرید، ۱۳۶۸: ۱۸۴).

پیشینه تحقیق

عزیزپور (۱۳۷۵)، در پایان‌نامه دکترای «توان‌سنجی محیط طبیعی و توسعه فیزیکی شهر (نمونه: تبریز)»، به رابطه بین محیط طبیعی و توسعه فیزیکی شهر پرداخته و در شناسایی مطالعات منطقه، سعی کرده مشکلات توسعه فیزیکی شهر تبریز در ارتباط با پدیده‌ها را مشخص کند و یافته‌ها نشان داده که این منطقه مساعد انواع مخاطرات طبیعی نظیر زلزله، لغزش، و... بوده، در نتیجه پتانسیل محیط طبیعی منطقه قادر با تأمین توسعه شهر نمی‌باشد. لذا توسعه تبریز در این منطقه همواره با مسائل وخیم زیست‌محیطی همراه است.

شماعی (۱۳۸۰)، در پایان‌نامه خود «اثرات توسعه فیزیکی شهر یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن» اثرات و پیامدهای ناشی از توسعه فیزیکی ناموزون شهر یزد بر بافت قدیم با هدف ارائه راهکارهای مناسب در راستای توسعه شهر بوده است. یافته‌های پژوهش نشان از توسعه فیزیکی شتابان و بی‌رویه شهر یزد و ناموزونی در توزیع فضایی تأسیسات و خدمات شهر ری و به ویژه نارسایی‌های کالبدی، اقتصادی موجب رشد منفی جمعیت بافت قدیم دارد و در نتیجه ساختار متعادل و منسجم در دهه اخیر به یک ساختار نامتعادل قطاعی تبدیل شده است. سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های دولت می‌تواند در توسعه ناموزون، از رکود بافت قدیم نقش بسزایی داشته باشد.

باقری (۱۳۸۰)، پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «طرح توسعه فیزیکی شهر (نمونه موردی: شهر مصیری)»، به مسئله توسعه فیزیکی یک روستا-شهر پرداخته شده است که به تازگی از تشکیل ۴ روستا به شهر تبدیل شده است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. مطالعات اقتصاد و توسعه کالبدی شهر مصیری تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در نهایت

نتایج نشان داده است که اصلاحات ارضی و دولت مرکزی و لرزه‌خیزی منطقه و شبکه راه‌هایی بین شهری بر توسعه شهر تأثیر گذار است.

یوسفی اطاقور (۱۳۸۱)، در پایان‌نامه‌ی «پدیده جهانی شدن و تأثیر آن بر توسعه کالبدی شهر تهران»، خود به بررسی پست مدرنیسم و پدیده جهانی شدن بر کالبد شهر تهران است. مدرنیسم بعنوان یک سوغات غرب در سیمای کالبدی شهر تهران از اواخر حکومت قاجار تأثیر گذاشته است و در دوره پهلوی اول و دوم و بویژه جمهوری اسلامی تأثیرات شگرفی بر شهر تهران گذاشته است و سیمایی کالبدی آن را دگرگون نموده است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. در نهایت تهران به عنوان یک کلانشهر بی‌قواره به حیات خود ادامه می‌دهد. بطوریکه هنوز نتوانسته وارد فرایند جهانی شدن شود.

طاهری (۱۳۸۱)، در پایان‌نامه «ارزیابی الگوی توسعه فیزیکی شهر رامشیر و ارائه الگوی مناسب آن» بیان می‌کند که شهرنشینی و توسعه فیزیکی فرآیندی پویا و مداوم است که طی آن محدوده‌های فیزیکی شهر و فضاهای کالبدی آن در جهات عمودی و افقی از حیث کمی و کیفی افزایش می‌یابد. این روند سریع و بی‌برنامه در شهر رامشیر باعث مشکلاتی در سطح شهر شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که الگو توسعه فیزیکی شهر رامشیر از سلسه مراتبی مناسب خدمات پیروی نمی‌کند. الگو توسعه فیزیکی این شهر متأثر از موقعیت استقرار آن بوده و کمتر از الگو برنامه‌ریزی پیروی کرده است. در نهایت الگوی ایده‌آل برای شهر مذکور ارائه گردیده است.

چکنی (۱۳۸۱)، در تحقیق «تحلیل عوامل تأثیرگذار بر توسعه فیزیکی و ساخت اجتماعی - فضایی شهر (نمونه موردی: شهر سبزوار)، برحسب ضرورت تحقیق در پی شناخت عوامل تأثیر گذار بر توسعه کالبدی و ساخت اجتماعی - فضایی یکی از شهرهای میانی سبزوار می‌باشد و اینکه گسترش کالبدی شهر سبزوار در دهه اخیر تحت تأثیر عوامل و نیروهایی قرار داشته و مکانیزم آن چگونه بوده است. روش تحقیق توصیفی - کمی، تاریخی است. نتایج حاکی از آن است که توسعه کالبدی شهر علاوه بر تأثیرگذاری از مهاجرت، از تغییر الگو مسکن و سیاست‌های واگذاری زمین نیز متأثر بوده است.

پوراحمد و همکاران (۱۳۸۹)، در مقاله‌ی «تحلیلی بر الگوی گسترش کالبدی - فضایی شهر گرگان با استفاده از مدل‌های آنتروپی شانون»، که در دهه اخیر شهرها به شکلی بی‌برنامه رشد کردند و محدوده‌های شهری در مدت کوتاهی به چندین برابر وسعت اولیه خود رسیدند. این معضل به الگو گسترش یا پراکنش افقی شهر معروف گردید. یافته‌ها نشان داد که شهرها تا سال ۱۳۸۵ به صورت پراکنده و افقی بوده، اما از سال ۱۳۸۵ شدت پراکندگی و رشد افقی شهر افزایش یافته است. در نتیجه الگو رشد فشرده به عنوان الگوی توسعه آتی پیشنهاد می‌شود.

مرصوصی و همکاران (۱۳۹۰)، در مقاله‌ی «تحلیل عوامل مؤثر بر الگوی توسعه شهر با استفاده از تأثیرات متقابل صنعت و تغییرات ساخت اشتغال (نمونه: شهر الوند - قزوین)، به عامل پیدایش شهر و استمرار زندگی شهرنشینی وابسته به کارکرد اقتصادی است و سازمان‌یابی تولیدات و روند تغییر در نظام اقتصادی اساس تحولات کالبدی - فضایی شهر است. شهر الوند زمینه‌ساز اشتغال و در نتیجه افزایش جمعیت و توسعه کالبدی - فضایی شهر الوند گردیده است. نتایج حاکی از آن است که بین اندازه شهر الوند و روند توسعه شهر رابطه معنی‌دار مثبت وجود دارد.

حسینی و همکاران (۱۳۹۱)، در مقاله‌ی «پهنه‌بندی جغرافیایی محدودیت‌های توسعه کالبدی شهر رشت با استفاده از GIS»، بیان شده است که پدیده‌های طبیعی و انسانی بر گسترش و توسعه کالبدی شهر تأثیر دارد. هدف تحقیق شناخت تنگناهای طبیعی و انسانی توسعه فیزیکی شهر رشت و تحلیل گسترش فضایی آن با مدل شانون و ارائه راهکار

برای توسعه آتی شهر است. در نهایت عواملی چون اراضی مرغوب کشاورزی، زیستگاه طبیعی، اراضی مرطوب محدودیت‌های برای توسعه شهر به وجود آورده‌اند.

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر اسدآباد بین مدار ۳۴ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۶۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی قرار دارد. این شهر در غرب استان همدان و در همسایگی دو استان کردستان و کرمانشاه قرار گرفته است. این شهر از شمال به شهرستان قروه استان کردستان، از غرب به شهرستان‌های سنقر کلیایی و کنگاور از توابع استان کرمانشاه و از شرق به شهرستان‌های بهار و تویسرکان استان همدان محدود می‌شود مساحت شهر اسدآباد در سال ۱۳۹۱ حدود ۹۰۰ هکتار بوده است که در مقایسه با استان رقمی معادل ۶ درصد مساحت استان را اشغال نموده است. با توجه به جمعیت ۵۵۰۰۰ نفری این شهر (طبق سرشماری سال ۹۰) دارای تراکم نسبی ۶۱ نفر در هکتار می‌باشد. ارتفاع متوسط اسدآباد از سطح دریا ۱۵۸۵ متر است. از لحاظ تقسیمات سیاسی شهرستان اسدآباد دارای ۲ شهر به نام‌های اسدآباد و آجین، ۲ بخش مرکزی و پیرسلیمان، ۶ دهستان سیدجمال‌الدین، دربندرود، جلگه، پیرسلیمان، کلیایی، چهاردولی و ۹۹ روستای دارای سکنه است.

شکل (۱): نقشه شهر اسدآباد در تقسیمات کشور

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر براساس هدف جزء تحقیقات کاربردی بوده و براساس روش در چهارچوب تحقیقات توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد. بنابراین روش اجرایی پژوهش به صورت اسنادی، کتابخانه‌ای، پیمایشی، پژوهش میدانی است و عمده‌ترین منابع مورد استفاده کتاب‌ها، طرح‌های پژوهشی مرتبط با موضوع و استفاده از اینترنت و برداشت میدانی می‌باشد. برای تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها و ارائه راهبردهای ساماندهی روند توسعه کالبدی، از مدل برنامه‌ریزی SWOT بهره گرفته شده است.

یافته‌های تحقیق

با بررسی سیر تطور شهرنشینی در شهر اسدآباد و روند توسعه شهری آن، می‌توان به بررسی و تعیین الگوی توسعه و علت‌های توسعه کالبدی پرداخت، از طرف دیگر برای اینکه بتوان آینده توسعه شهر را پیش‌بینی نمود، باید روند توسعه شهر را هر چند بطور مختصر از نظر گذراند و مسائل توسعه شهری را از ابتدای پیدایش شهر مورد ملاحظه قرار داد (سلطانزاده، ۱۳۶۷: ۷۱).

شهر اسدآباد همچون شهرهای دیگر ایران تحت روند تاریخی و تحولات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی چند دهه اخیر، چهره و بافتی دوگانه به خود گرفته است. بافت قدیم اسدآباد در قسمت مرکزی شهر و دارای نقشه‌ای آشفته و درهم است. کوچه‌های تنگ و باریک با بن بست‌های زیاد، تراکم بالا واحدهای مسکونی از ویژگی‌های کالبدی این شهر است. خیابان‌های مستقیم و عمود بر هم از اوایل قرن حاضر در این بافت احداث گردید، که انسجام محلات قدیمی را از بین برده و در کلیت خود فرمی شطرنجی به آن بخشیده است. بافت جدید شهر اسدآباد در چند دهه قرن حاضر به تدریج در پیرامون بافت قدیم و یا بدور از آن گسترش یافته است. به سه صورت بافت پیوسته منظم، بافت جدید ناپیوسته و بافت حاشیه‌ای شکل گرفته است. بافت جدید پیوسته دارای شبکه‌های دسترسی نسبتاً منظم و هندسی و دارای طرحی شطرنجی می‌باشد. بافت جدید ناپیوسته بدنبال پیش‌بینی طرح جامع و بر مبنای طرح آماده‌سازی اراضی اسدآباد در چند سال اخیر شروع شده و هم‌اکنون نیز در حال گسترش است که منطبق با نیازهای امروز جامعه طراحی شده است و دارای طرحی شطرنجی است. بطور کلی بافت شهر اسدآباد دارای ترکیبی از فرم شطرنجی، ستاره‌ای و ارگانیک می‌باشد که شکل آن با توجه به ورودی‌های متعدد در جهات مختلف شعاعی است. فرم ارگانیک در طول دوره‌های گذشته منطبق با شرایط اقلیمی و مناسب با نیازهای اجتماعی اقتصادی مردم شکل گرفته است که هم‌اکنون در مرکز شهر می‌باشد. فرم شطرنجی در بافت‌های جدید در غرب و جنوب‌غربی و شمال شهر قرار گرفته است.

محلات شهر اسدآباد

سابقه تاریخی شهر اسدآباد از قدمت چند هزارساله برخوردار می‌باشد و زمانی جاده ابریشم نیز از نزدیکی این نقطه عبور می‌نموده است. بافت کالبدی شهر در سال ۱۳۲۹ به صورت قضیه بیش نبوده، که عمدتاً شامل میدانی می‌گردد که دربرگیرنده مهمترین کاربری‌های خدماتی، تجاری و... می‌باشد (طرح جامع جلد دوم، ۱۳۷۰: ۶). یک سال بعد از این تاریخ اسدآباد به عنوان شهر شناخته شد و شهرداری در سال ۱۳۳۰ تأسیس گردید. با مطرح شدن اسدآباد به عنوان یک نقطه شهری و تحولات ناشی از تکنولوژی در سال‌های ۱۳۵۰-۱۳۳۰ تغییرات محسوسی در بافت فیزیکی شهر پدید آمد، بطوری‌که شهر از جهات مختلف گسترش یافت. خیابان‌های قدیمی در مرکز شهر قرار دارند. توسعه شهر و سطح ساخت و ساز در دهه ۶۵-۵۵ به‌طور محسوسی افزایش یافت، بطوری‌که تا بلوارهای ۲۲ بهمن و سیدجمال‌الدین اسدآبادی و همچنین خیابان‌های آیت‌الله طالقانی و آیت‌الله کاشانی بافت شهری به شکل متراکمی پر گردید. با افزایش جمعیت و جلوگیری از رشد بی‌قواره شهر و جانمایی مناسب کاربری‌ها، دفتر فنی وزارت کشور در سال ۱۳۶۰ مبادرت به تهیه طرح هادی شهر نموده است. پنج سال بعد اولین طرح هادی شهر توسط مهندسین مشاور موزدا و همکاران تهیه گردید. در خلال سال‌های ۶۰-۷۷ طرح‌های تفصیلی متعددی جهت ساماندهی قسمت‌های از شهر صورت پذیرفت، تا اینکه در پایان سال ۱۳۷۸ اولین طرح جامع شهر اسدآباد به این مهندسین مشاور واگذار گردید (طرح جامع، جلد دوم، ۱۳۷۰: ۷).

مشاوران با در نظر گرفتن مشکلات در سطح شهری، شهر را منطقه‌بندی کردند. هر ناحیه خود دارای بافت قدیم-جدید و توسعه محدودی می‌باشد. شهر به دلیل رشد بی‌برنامه بودن باعث شد که، توسعه بافت عملاً به صورت پراکنده‌سازی صورت گیرد، نه به صورت اراضی یکپارچه.

محلات بخشی از هویت اجتماعی - اقتصادی محلات را نمایان و افراد از طریق نام، محله‌شان را معرفی می‌کنند. قسمت سنتی و قدیم هر کدام مرکز یا محوری دارند که شالوده وجودی آن را محله را بنیان نهاده است و مرکز این محلات ممکن است مسجد، حسینیه یا بازار و قهوه‌خانه و... باشد که اغلب رابطه اجتماعی در حد محله در این مکان‌ها شکل می‌گیرد و در نهایت از خود بافت اجتماعی و رابطه اجتماعی و معماری باقی می‌گذارد. در گذشته این محلات سنتی که عمدتاً در قسمت مرکز شهر را شامل می‌شدند از جمله:

«باغ خان‌حیدریه، باغچه‌آقا، درب گاراژ، چهارباغ، فخرآباد، سالار و محمودبیگی» بوده که محلات اولیه و اصلی را تشکیل می‌دادند. طبق مشاهدات میدانی محله‌بندی‌های گذشته متحول شدند و مرزبندی آنها تغییر و قابل تشخیص با بافت گذشته نیستند. یکی از علل اصلی تغییر مرز، گسترش کالبدی شهر و احداث‌های جدید از سوی و توسعه شهر از دوران انقلاب، آماده‌سازی و واگذاری‌های از سوی سازمان‌ها و ادارات مختلف علل را موجب شده است.

طبق مطالعات انجام شده در اسدآباد چهار محله سنتی و عرفی وجود دارد که محلات قدیمی شهر و برخی محلات جدید که به صورت شهرک جدید احداث شده است. در طرح تفصیلی، اسدآباد به هفت حوزه کالبدی تقسیم می‌شود، که تقسیم‌بندی مناسبی را از نظر جمعیت تحت پوشش قرار داده است که، نوعی بافت اجتماعی است که قابلیت حوزه کارکردی را داراست و بیشترین کارکرد و جمعیت در حوزه‌های قدیمی ساکن هستند.

شکل‌گیری و گسترش شهر اسدآباد

گسترش شهر از سال ۱۳۴۵-۱۳۰۰

سابقه تاریخی شهر اسدآباد از قدمت چند هزارساله برخوردار می‌باشد و زمانی جاده ابریشم نیز از نزدیکی این نقطه عبور می‌نموده است. بافت کالبدی شهر در سال ۱۳۲۹ به صورت قضیه بیش نبوده، که عمدتاً شامل میدانی می‌گردد که دربرگیرنده مهمترین کاربری‌های خدماتی، تجاری و... می‌باشد (طرح جامع جلد دوم، ۱۳۷۰: ۶). توسعه شهر از بخش مرکزی شهر اسدآباد اطراف میدان امام بوده و شهر از این نقطه به مرور زمان توسعه پیدا می‌کند و در مرحله بعدی مراکز خدماتی در حاشیه اصلی شهر عمدتاً در بین دو فلکه امام خمینی و آیت‌الله طالقانی مستقر بوده است. به تدریج به سمت غرب و شرق این محور گسترش یافته و در ادامه در مرحله‌ای از توسعه محورهای عمود بر محور ذکر شده که خیابان‌های ۱۵ خرداد و بهشتی نامیده می‌شوند، شکل گرفته است. توسعه در مراحل بعدی در اطراف این بخش بصورت پراکنده و موزاییکی - محله‌ای صورت گرفته است. شهر اسدآباد در دوره ۱۳۰۰ الی ۱۳۴۰ تحت تأثیر رشد آرام جمعیت، نیاز به فضاهای جدید شهری بخصوص شبکه حمل و نقل وسیع‌تر به دنبال ورود اتومبیل و اجرای اقدامات شهرسازی جدید، شاهد توسعه کالبدی و تحولات بافت کالبدی بوده است. عکس هوایی در این سال نشان می‌دهد که شهر در این دوره در تمام جهات به آرامی در جهت جنوب بصورت پیوسته گسترش می‌یابد.

در این دوره شهر دارای ۴ محله به نام‌های فارسیتیه، افشاریه، کلیایی و حسام‌آباد بوده است. ویژگی بافت مرکزی و قدیمی شهر، فشردگی، تنگ و باریک بودن کوچه‌ها با عرض کم می‌باشد که حرکت سواره را مشکل و تمرکز شدید تجاری در اطراف میدان طالقانی است که در داخل بافت قدیمی شهر و تعدادی کاروانسرا نیز وجود داشته است. در

این زمان (۱۳۲۰)، شهر اسدآباد در حول و حوش آب انبار قرار داشته که امروزه به عنوان بخش مرکزی شهر به حساب می‌آید (طرح جامع، جلد اول، ۱۳۷۰:۲۰).

تا قبل از اصلاحات اراضی، نرخ رشد جمعیت از روستا به شهر پایین بوده است. تحولات با وقوع اصلاحات اراضی در دهه ۴۰ شدت می‌گیرد. مجموعه این تحولات شهر و شهرنشینی در ایران را وارد مرحله جدیدی کرد که رشد سریع جمعیت و توسعه کالبدی شهرها از ویژگی بارز آن می‌باشد. در بعد از اصلاحات اراضی بخش عظیمی از نیروی انسانی به شهر مهاجرت کردند، بطوریکه جمعیت شهر اسدآباد کمی بالاتر از دوره‌های گذشته بوده است. یکی از عوامل دیگر در گسترش شهر در این دوره تأسیس ایستگاه مخابراتی اسدآباد می‌باشد که با تأسیس مخابرات، فعالیت‌های ساختمانی در شهر شدت می‌گیرد و ۲۴ درصد نیروی فعال در این بخش مشغول به کار بودند. در سال ۱۳۵۵ شهر کم‌کم حالت خدماتی به خود می‌گیرد و شهر به عنوان قطبی بر خدمات‌رسانی به روستاهای تحت نفوذ نقش پیدا کرده، بطوری‌که مغازه‌ها با صنف‌های مختلف در کنار هم قرار می‌گیرند. اگرچه مغازه‌ها به خرده فروشی مشغول و اکثر مکان‌های تجاری که از شمال به جنوب متصل می‌شود، شکل گرفته و به نام خیابان فرهنگ امروزی شناخته می‌شود. در این دوره مراکز خدماتی در حاشیه شهر بین دو میدان امام خمینی و آیت‌الله طالقانی مستقر بوده است، که شهر بتدریج از غرب به شرق گسترش پیدا کرده و در مراحل بعدی خیابان ۱۵ خرداد و بلوار شهید بهشتی پدید آمدند.

در آخرین مرحله در سال‌های ۱۳۵۱ سه میدان در سه دروازه شهر به سمت همدان - کرمانشاه و همچنین از قسمت شمالی خیابان منشعب از میدان طالقانی (خیابان بسیج مستضعفان) ایجاد شده است. همینطور در این سال گسترش شهر پس از احداث بلوار ۲۲ بهمن که جاده‌ای بین شهری است و ترافیک را در داخل بافت شهر خیابان صاحب‌الزمان به حاشیه شهر منتقل می‌نمود، به سمت جنوب کشیده می‌شود. محلات جدیدی که در این دوره بدون برنامه‌ریزی شهری بوجود آمدند.

گسترش شهر ۱۳۶۵-۱۳۵۵

یکی از دهه‌های مهم و قابل بحث در گسترش شهر اسدآباد مربوط به دهه بعد از انقلاب است که با رشد انفجاری جمعیت رشد بی‌قواره شهر شدت گرفته و باعث پیدایش محله‌ها و اولین شهرک (قندی) در اسدآباد می‌باشد. که اولین نشانه طرح شطرنجی در شهر را نشان می‌دهد. از طرفی دیگر مهاجرت مردم دیگر استان‌های اطراف منجمله کرمانشاه بخاطر درگیری جنگ به این شهر وارد شده بودند که تأثیر بسزایی در گسترش این شهر داشته است. در این دوره محلات کماکان به گسترش فضایی دست زده‌اند. رشد جمعیت محله بالا تا جاده همدان - کرمانشاه ادامه دارد و بیشترین رشد محلات در خاکریز، اسلام‌آباد و درب گاراژ بصورت پراکنده صورت گرفته است.

گسترش شهر از سال ۱۳۷۵-۱۳۶۵

مسئله مهمی که در رابطه با توسعه بی‌رویه و گسستگی شهری قابل ذکر است، واگذاری بی‌ضابطه و کنترل نشده زمین به کارمندان و اقشاری از جامعه از طرف دولت صورت گرفته است. همین امر سبب شد که تعداد افرادی که به زمین احتیاج ندارند به ساخت و ساز مسکونی بپردازند و در نتیجه زمین‌های واگذار شده با دست دلالان بیافتد. نتیجه این روند افزایش بیش از حد از اندازه قیمت زمین و بورس بازان زمین قرار گیرد.

از سال ۶۵ تحولی در چگونگی بافت شهر به وجود می‌آید و واگذاری زمین‌های دولتی به کارمندان موجب شد، که به صورت شهرک‌سازی نمود پیدا کرد، در این دوره اولین شهرک (قندی) با بافتی شطرنجی و منظم که نشان از یک برنامه از پیش اندیشیده شده است. در سال ۶۵ با مرحله‌بندی کردن روند گسترش آتی شهر، بر کنترل توسعه و عمران شهرها تأثیر گذاشته و توسعه کالبدی شهر که به صورت پراکنده گسترش می‌یابد، را سازماندهی و نظم می‌دهد.

از طرفی دیگر دوران جنگ، شهر اسدآباد، پذیرای مهاجرین از شهرها و روستاهای و استان دیگری شد که در اوایل جنگ به خاطر مسائل امنیتی شهرشان را ترک کرده بودند، باعث توسعه شهر اسدآباد شد، عوامل فوق باعث مهاجرت روستائیان به شهر گردید، که به علت گران بودن زمین داخل شهر و فقر و عدم درآمد کافی روستائیان نتوانسته در اقتصاد شهر داخل شده و به تبع آن به حواشی شهر و زمین‌هایی که ارزان قیمت بود روی آوردند. این عامل باعث توسعه حاشیه‌نشینی همچنین توسعه کالبدی شهر بدون طرح و برنامه قبلی شد. در همین دوره نیز شاهد گسترش شهر در خارج از حریم شهر (استحفاظی) بوده‌ایم، که در شمال غرب شهر یعنی شمال جاده سنقر ساخت و ساز حاشیه‌ای و خارج از محدوده احداث گردید. بعدها به علت حل مشکل ساکنین این قسمت به محدوده قانونی شهر اضافه شده است (طرح جامع، طرح پیشنهادی، ۱۳۷۰: ۱۷۰). از عوامل اصلی گسترش حاشیه‌نشینی عدم توجه به اقشار کم‌درآمد در برنامه‌ریزی کالبدی در بخش شهری مسکن است. از این رو باید با تدوین و اجرای برنامه شهری و مسکن به اصلاح بافت کالبدی فضاهای حاشیه‌نشین از جمله مسکن پرداخت.

گسترش شهر ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵

تا دهه ۸۰ پراکندگی توسعه به مراتب بیشتر شده، بطوریکه اراضی کشاورزی جنوب شرقی شهر نیز به توسعه شهری و کاربری‌های شهری تبدیل می‌گردد. در این دوره عمده توسعه به صورت شهرک‌های واگذار شده به سازمان‌های دولتی است، که به صورت مجزا طراحی شده است (تحقیق نگارنده).

گسترش شهر دهه ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳

دهه ۸۶ در قسمت غرب شهر با پیش‌بینی‌های لازم در رابطه با ایجاد یک خیابان ۴۵ متری بین دو میدان چهارراه امیرکبیر و میدان بار توسعه جدیدتر انجام می‌شود. این میدان در طرح‌های آتی توسعه را به سمت این جاده تقویت می‌کند (تحقیق نگارنده).

عوامل مؤثر در توسعه کالبدی شهر اسدآباد

میزان وضعیت و مهاجرت

در توسعه کالبدی شهرها و مجتمع‌های زیستی عوامل مختلفی نقش دارند. عوامل مؤثری که در توسعه کالبدی شهر اسدآباد بیشترین نقش را داشته، مهاجرت شدید روستائیان به این شهر، مهاجرت آوارگان جنگی از عوامل مؤثری هستند که در توسعه و گسترش شهر اسدآباد به‌شمار می‌روند. سال ۶۵ تعداد ۶۲۰۴ نفر وارد شهر اسدآباد شده‌اند که ۴۱۵۶ نفر از آبادی‌های شهرستان اسدآباد (۶۶/۹ درصد)، ۴۷ نفر از نقاط شهری سایر شهرستان‌های استان همدان (۷/۷ درصد)، ۱۰۴ نفر از آبادی‌های سایر شهرستان‌های استان همدان (۱/۷ درصد) ۱۳۸۹ نفر نقاط شهری سایر استان (۲/۲۴ درصد) ۶۰ نفر از آبادی‌های شهرستان‌های سایر استان (۱ درصد) ۴ نفر خارج از کشور (۰/۱ درصد) و ۱۸ نفر از آورده‌شدگان به

شهراسدآباد طی ۱۰ سال ۶۵-۷۵ محل اقامت قبلی خود را اعلام نکرده‌اند. (۰/۳ درصد) بالاترین درصد مهاجران وارد شده به شهر اسدآباد از نقاط روستایی شهرستان اسدآباد بوده‌اند. که بالا رفتن جاذبه‌های زندگی شهری بعنوان یک نقطه‌ی شهرشهرستان از یک طرف و عدم خدمات رفاهی تأسیسات زیربنایی در نقاط روستایی عامل سرعت بخشیدن به شدت مهاجرت روستائیان به شهر اسدآباد بوده است. ۲۲/۴ درصد از مهاجرین از استان‌های دیگر وارد شهر اسدآباد شده است که نکته قابل توجه همسایگی اسدآباد با استان کرمانشاه است که باعث تعادلات فضایی در حرکت‌های مکانی در این پهنه از استان همدان است. دومین استان که مهاجر زیادی به شهر اسدآباد شده است، تهران است که مربوط به بازگشت افراد اسدآبادی ساکن در نقاط شهری با روستایی استان تهران می‌باشد که مربوط بخاطر تعلق خاطر تعلقات فرهنگی، بومی و دیگر عوامل مؤثر به اسدآباد مهاجرت کردند. این بخش که در تحلیل جمعیتی اثر مهمی دارد و نشان می‌دهد که در طرح جامع شهراسدآباد از یک سو می‌بایست وضعیت شهرستان به شکل جدی مورد تأمل قرار گیرد (بخصوص روستاهای اطراف شهر اسدآباد که در اصل به خط محدوده قانونی شهر متصل می‌باشد در سال‌های آینده جزء نواحی شهر می‌شوند) (طرح جامع، ۱۳۷۰: ۳۵).

عوامل اقتصادی و توسعه کالبدی شهر اسدآباد

آثاری از ساختمان و طرز کار اقتصادی یک شهر برای برنامه‌ریزی‌ها در سطح اهم از شهری، منطقه‌ای و کشوری و تجزیه و تحلیل استفاده از زمین در شهر ضرورت دارد. ساخت یک مرکز شهر باکمیت و کیفیت فعالیت‌های تولیدی، درآمدی و یا بطور کلی تحرک اقتصادی آن مرکز تعیین می‌گردد. مطالعه در مبانی اقتصادی این فعالیت‌ها برای آنکه بدانیم چگونه یک شهر توسعه پیدا کرده و در حال حاضر به چه صورتی است و در آینده چگونه خواهد بود، راهنمای مؤثری می‌باشد. بطور کلی فعالیت‌های اقتصادی موجود اشتغال بوده و به مقدار زیادی موجب جذب جمعیت به اینگونه مراکز می‌گردد. بطور کلی فعالیت‌های اقتصادی در سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات تقسیم می‌شود (مطیعی لنگرودی، ۱۳۷۷: ۶۸). اقتصاد شهر در اصل عامل اصلی تسریع یا کندی جرقه‌های توسعه شهری است که می‌تواند در اقتصاد پویا شهر تأثیر داشته باشد، بالطبع شاهدیم پویایی رشد و توسعه شهری خواهیم بود (تعریف طرح جامع). لذا در این تعریف اقتصاد شهر نقش ویژه‌ای را ایفا می‌نماید. با توجه اهمیت این موضوع اشاره‌ای به اقتصاد شهراسدآباد می‌پردازیم. شهراسدآباد همانند اکثر شهرهای کشور دارای نقش خدماتی و فاقد زیرساخت‌های لازم صنعتی است. اقتصاد شهر اسدآباد ریشه در چند عامل مهم دارد. خدماتی: رشد و توسعه بخش خدمات در شهر موجب جلب مهاجران و پیدایش نیازهای جدید در شهر شده و در نهایت فعالیت‌های خدماتی را بصورت مهمترین بخش اشتغال درآورده است. این ویژگی از دیرباز و بر اساس موقعیت جغرافیایی شهر در ساختار اقتصادی ریشه دوانده است. در عمل مهمترین فعالیت درآمد را در شهر محسوب می‌شود. طبیعی است که در صورت ایجاد خدمات پشتیبانی و حمایت قانونی امکان بسط اینگونه فعالیت‌ها در شهر ممکن و میسر خواهد بود. در این بخش عوامل اثرگذار بر رشد چند سال اخیر کارهای اداری و دفتری مربوط به تحولات سیاسی و اداری شهر می‌شود، از زمانی که بخش اسدآباد از شهرستان همدان مجزا گشت، بالطبع بر تعداد دفاتر اداری و نهادهای دولتی افزوده شد و درصد قابل توجهی از نیروهای آماده به کار را به خود اختصاص داد. عامل دیگر مربوط به عمده‌فروشی، خرده‌فروشی است. نقش شهراسدآباد از نظر مرکز شهرستان بودن بالطبع باعث جریان‌های تجاری از اطراف به این شهر می‌شود و نیازهای خود شهروندان اسدآباد باعث بالا بودن درصد شاغلان در بخش یاد شده، گشته است. از طرف دیگر استقرار فعالیت‌های اداری، تجاری و خدماتی در

بخش‌های جدید روندتسریع وشتابان شهر را در پی داشته است. به گونه‌ای که چون بسیاری از ساکنین شهر اسدآباد را روستاییان مهاجر تشکیل داده‌اند، این عده عمدتاً زمین‌های کشاورزی خود در روستا را از دست نداده‌اند و در فصول بهار و تابستان به مزارع کشاورزی خود در روستا باز می‌گردند.

صنعت: واحدهای صنایع غذایی، احداث ذوب آهن کشور ایجاد تسهیلات مناسب برای سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی از طریق وام و رفع موانع قانونی بعنوان موله‌های قابل طرح در خصوص توسعه بخش صنعت مورد توجه است. ذوب آهن غرب کشور مهمترین عامل در برابر تحولات صنعتی شدن شهر دارد. طبق آمار سال ۱۳۸۰ حدود ۳۳۶۰ در بخش صنعتی مشغول بوده‌اند، اما دراصل این بخش بیشتر شامل گروه فعالیتی ساختمانی می‌شود و از لحاظ صنعتی حداقل تحرک را دارد (طرح جامع، ۱۳۷۰: ۵۳).

کشاورزی: اسدآباد فقط ۹/۲ درصد از شاغلان شهر در بخش کشاورزی مشغول فعالیت بوده‌اند. آمار ۶۵-۸۰ نشان می‌دهد که از بخش کشاورزی از ۱/۱ در سال ۶ به ۹/۲ درصد در سال ۸۰ رسیده است که نشان از کم‌رنگ شدن شاغلان در بخش کشاورزی دارد. در سال ۸۵ از جمعیت شاغلین شهر اسدآباد، حدود ۹ درصد در بخش عمده کشاورزی، ۲۶/۶ درصد در بخش عمده صنعت، ۶۲ درصد در بخش عمده خدمات و ۵/۲ درصد نامشخص بوده است. بر این اساس بخش خدمات بیشترین و کشاورزی کمترین تعداد شاغلین را در خود جای داده است. نکته حائز اهمیت این است که عده زیادی از شاغلین بخش خدمات بصورت پاره‌وقت به کشاورزی نیز اشتغال دارند.

عناصر سیاستگذاری و توسعه کالبدی شهر

سیستم شهری اغلب یک سیستم درحال تغییر بشمار می‌آید. زیرا شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی همواره به نحوی شهر همواره در نتیجه مجموعه سیستمی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تصمیم‌گیری‌های دولت در ایجاد یک دانشگاه، تأسیس کارخانه، افزایش جمعیت و توسعه اقتصادی شهری را سبب می‌شود این روند سلسله‌مراتب شهری را در مجموعه سیستم شهری تحت تأثیر قرار می‌دهد. در هر کشوری ایدئولوژی حاکم و سیاست‌های حکومتی، مهمترین عامل در شکل‌گیری سلسله‌مراتب شهری شناخته می‌شود (شماعی، ۱۳۸۰: ۷۸). درارتباط با عناصرسیاست‌گذاری و توسعه کالبدی شهر اسدآباد می‌توان به سیاستگذاری‌های دولتی چون طرح‌های توسعه شهری، سازمان زمین شهری و پیوستن روستاهای اطراف به محدوده شهرکه در نتیجه برای حاشیه‌نشینی و توسعه کالبدی شهر اشاره کرد.

حاشیه‌نشینی و توسعه کالبدی شهر

پدیده حاشیه‌نشینی به مفهوم امروزی آن در کشورهای پیشرفته جهان به وجود آمده و با صدور برنامه‌های اقتصادی این‌گونه کشورها تحت عنوان برنامه‌های رشد و توسعه در کشورهای جهان سوم گسترش یافت (زهدهادی، ۱۳۸۰: ۱). عدم توانایی قشر کم‌درآمد در تأمین مسکن مناسب و هجوم به زمین‌های ارزان‌قیمت حاشیه شهرها، حاشیه‌نشینی یکی از چهره‌های بارز شهرهای امروزی بشمار می‌رود و نقش قابل توجهی در توسعه شهرها ایفاء می‌کند، که این نقش همواره با مشکلات حاد اجتماعی و اقتصادی همراه است. به دلیل افزایش قیمت زمین و هجوم روستاییان به شهر سرعت گرفته، که باعث شکل‌گیری بافت‌های بی‌برنامه‌ریزی در حاشیه شهر اسدآباد شده است. در شمال غرب شهر یعنی شمال جاده سنقر ساخت وساز حاشیه‌ای و خارج از محدوده احداث گردید. بعدها به علت حل مشکل ساکنین این قسمت به محدوده قانونی شهر اضافه شده است.

شبکه ارتباطی و اثرات آن بر توسعه فیزیکی شهر

یکی از عوامل در رشد و توسعه هر مرکز جمعیتی، بویژه نقاط شهری، چگونگی وضعیت شبکه‌های ارتباطی حمل و نقل است. اصولاً وجود راه‌های ارتباطی خوب و مهم در هر مکان امکان رشد و توسعه آنرا فراهم می‌سازد. بویژه حمل و نقل منطقه‌ای یا استانی و بین‌المللی در شکوفایی فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مناطق نقش بسزایی دارد. حمل و نقل و ارتباطات در شهرها، در حیات جامعه شهری تأثیر شگرفی دارد و اصولاً بدون شبکه‌های حمل و نقل و گذرگاهی یک و بخش‌های شهری نمی‌تواند به حیات و پایداری خود ادامه دهد (شماعی، ۱۳۸۰: ۳). شهر اسدآباد به دلیل داشتن شبکه حمل و نقل و راه ارتباطی بین استان‌های همدان - کرمانشاه - ایلام باعث رونق شهر و مشاغل زیادی در زمینه تعمیرات و حمل و نقل شده است. این جاده شهر به دو بخش تقسیم کرده است. در مسیر این جاده شهر رشد داشته است و به دلیل ساخت و ساز در دو طرف این جاده باعث ترافیک شدید جاده شد که در سال‌های اخیر با احداث جاده کمربندی ترافیک این جاده نیز کمتر شده است.

زمین شهری و بورس بازی زمین

روند بورس بازی و معاملات قمار زمین یکی از عوامل اصلی برای توسعه کالبدی ناموزون شهرها محسوب می‌شود سیاست‌ها روی داده است، اشاره کرد (شکوئی، ۱۳۷۸: ۲۹۳). توسعه کالبدی شهرها در گذشته و حال، تا حد قابل توجهی در اختیار بورس‌بازان و زمین‌خواران قرار داشته است و اینان بدون اطلاع از فن شهرسازی، صرفاً به رعایت منافع شخصی و با خریداری اراضی وسیع و تفکیک غلط آنها، توسعه ناهماهنگ و ناموزون شهرها را سبب گردید (شیعه، ۱۳۸۵: ۱۷). بورس بازی زمین و عامل مهم زمین شهری از دیگر عوامل مؤثر در توسعه فیزیکی شهر اسدآباد به شمار می‌رود. بطوری‌که سازمان زمین شهری از سال ۱۳۶۸ تاکنون که فعالیت‌های خود را شروع کرده یک سوم سطح شکل گرفته شهر اسدآباد را تشکیل می‌دهد.

در شهر اسدآباد که در دهه‌های گذشته از طریق سازمان مسکن و شهرسازی (سازمان زمین شهری) به اکثریت کارکنان، کارمندان و حتی آن‌های که صاحب منازل شخصی بودند زمین واگذار شد. بسیاری از آنها به علت عدم نیاز اقدام به خرید و فروش آنها کردند و در محلات مختلف شهر این خرید و فروش محسوس است این عامل از عوامل مهم در توسعه کالبدی شهر اسدآباد بوده است که متأسفانه در بعضی مواقع یک قطعه زمین تا مرحله ساخت چندین بار خرید و فروش می‌گردد و هر بار مقداری بر قیمت آن افزوده می‌شود و مشکلات اداری را نیز بوجود می‌آورد. بورس‌بازان زمین و بساز به فروش‌ها در شهر اسدآباد بازار را گرم کرده و تنها به منافع شخصی نظر دارند و تا آنجا که می‌توانند قیمت‌ها را افزایش داده و از این راه سودهای زیادی را به جیب می‌زنند (تحقیق نگارنده).

توسعه افقی و مسائل آن

در شهر اسدآباد به علت شرایط اجتماعی فرهنگی و تمایل شدید به داشتن مالکیت غیرمشاع و گریز از آپارتمان‌نشینی تمایل به سکونت در آپارتمان محدود است. چنانچه بر مبنای مطالعات انجام شده پروانه صادره، تقاضای ساختمان یک طبقه، تقاضای ساختمان دو طبقه و متقاضی پروانه ساختمانی برای سه طبقه بیشتر بوده‌اند. با توجه به اینکه تعداد طبقات مسکونی مورد ساخت و ساز، اما این وضعیت نمی‌تواند دوام یابد لذا شرایط توسعه باید به گونه‌ای هدایت شود که انعطاف‌پذیری لازم برای دست یافتن به سطح آپارتمان‌نشینی را به تدریج فراهم سازد (زنگی‌آبادی، ۱۳۷۱: ۱۳۷۱).

۲۷). از طرف دیگر محدود نبودن زمین و موانعی چون گرانی زمین و مسکن، که در شهرهای بزرگ وجود دارد در شهرهای کوچک چون شهر اسدآباد بصورت وسیع وجود ندارد. همین موارد از مهمترین دلایلی می‌تواند باشد که در گسترش افقی شهر اسدآباد تأثیر بسزایی داشته است.

توسعه کالبدی شهر و تأثیرپذیری آن از پیوستن روستاهای اطراف به داخل محدوده شهرتحت تأثیر سیاستگذاری‌های خاص صورت می‌گیرد و نظر به اینکه شهرها در قلب مراکز روستایی شکل می‌گیرند، به مرور زمان بر اثر توسعه کالبدی شهر از یک طرف و گسترش روستاهای اطراف از جهت دیگر در طی زمان کوتاهی، روستاهای اطراف به شهر پیوسته و جزء محدوده شهری محسوب می‌شوند. شهر اسدآباد با گسترش محدوده خود در ادوار زمانی چندین روستا در داخل محدوده کانونی محصور و از جهات گوناگون بر وسعت خود اضافه کرده است. نظر به اینکه توسعه شهر و تمایل عمومی مردم به سکونت و ساخت و ساز در شهر اسدآباد اکنون مواجهه به سمت شهرک احمد خمینی می‌باشد در آینده نزدیک روستای مهلمدره و در توسعه شهرک شهرداری و فرهنگیان روستای شمس‌آباد به محدوده شهر اضافه خواهد شد و باعث پیوستگی و یکپارچگی شهر خواهد شد.

عوامل محدودکننده گسترش شهر اسدآباد

شیب شهر

شهر اسدآباد از جمله نقاطی است که درصد شیب در آن بالا نمی‌باشد، بطوری‌که حداکثر شیب در سطح شهر از ۲۰ درصد تجاوز نمی‌نماید. به تبعیت از الگوی توپوگرافی شهر، شیب‌های بالا در قسمت‌های شرقی و شمال‌شرقی وجود داشته که دربرگیرنده سه لایه شیب ۵ تا ۱۰ درصد، ۱۰ تا ۱۵ درصد و ۱۵ تا ۲۰ درصد است. شیب‌های ۱۰ تا ۲۰ درصد بصورت لکه یا نوار صرفاً در بخش‌های شمالی دیده شده و کمترین فضای محدوده شهری را اشغال می‌نماید. شیب‌های بین ۱۰-۵ درصد نیز در بخش‌های شمال و شرقی دیده می‌شود و قسمتی از بافت پر شهر در این شیب قرار گرفته است.

بخش میانی شهر که متراکم‌ترین قسمت بافت پر شهر را پوشش می‌دهد، در شیب کمتر از ۵ درصد می‌باشد. شیب فوق در منتهی‌الیه جنوب‌غربی شهر به حداقل خود رسیده و برابر با یک درصد می‌گردد. بدین ترتیب شیب غالب شهر از روند شرق به غرب و جنوب‌غربی تبعیت نموده و شیب غالب شهر بین ۵-۱ درصد می‌باشد

الگوی توسعه شهر

گسترش شهر در ابتدا در میدان مرکزی شهر در حوالی میدان امام خمینی بوده و در مرحله بعدی مراکز خدماتی در حاشیه اصلی شهر عمدتاً، در بین دو فلکه امام خمینی و آیت‌الله طالقانی مستقر بوده است. توسعه فیزیکی شهر اسدآباد در دهه‌های گذشته از الگوی خاصی که با یکی از نظریات ساخت داخلی شهرها مطابقت کامل داشته باشد، تبعیت نکرده است و ساختار شهر دارای بافتی روستایی، نامنظم و بصورت قطاعی بوده است که محله‌های چون سیدان، قعله بالا با فاصله و پراکنده بوجود می‌آیند. با این وجود در دوره‌های مختلف با برخی از اصول و ویژگی‌های اساسی ساخت قطاعی مشابهت نشان داده شده است. به عنوان نمونه در مقطع (۱۳۴۵-۱۳۳۵)، شهر اسدآباد براساس الگوی قطاعی توسعه یافته است. به تدریج به سمت غرب و شرق این محور گسترش یافته و در ادامه در مرحله‌ای از توسعه محورهای عمود بر محور یادشده، که خیابان‌های ۱۵خرداد و بلوار بهشتی نامیده می‌شوند. در این دوران شهر دارای رشدی آرام و بطئی را طی کرده است. بعد از سال‌های ۵۰ در قسمت شمال خیابان منشعب از میدان طالقانی (خیابان

بسیج مستضعفان) ایجاد شده است. میدان در سه دروازه شهر به سمت همدان - کرمانشاه و سنقر در امتداد خطی این جاده شکل گرفته‌اند. شهر در این زمان دارای بعلت اصلاحات ارضی و مهاجرت روستائیان به شهر داری رشدی سریع تر رخ داده است. گسترش شهر پس از احداث بلوار ۲۲ بهمن که جاده‌ای بین شهری است (همدان - کرمانشاه) و این ترافیک را از داخل شهر یعنی خیابان صاحب‌الزمان به حاشیه شهر منتقل می‌نمود، به تدریج به سمت جنوب کشیده می‌شود. در سال‌های بعد از انقلاب بدلیل آغاز روند مهاجرپذیری شهر در اثر مسائلی از قبیل جنگ و پیامدهای آن، روند تصاعدی رشد جمعیت بدلیل سیاست‌های دولتی در اوایل انقلاب، روند شتابان رشد شهرنشینی و ... با سرعت قابل توجهی همراه بوده است که بخش مهمی از گسترش شهر در جنوب شرقی آن اتفاق می‌افتد. قسمت اعظم رشد و توسعه افقی شهر در این مرحله اتفاق می‌افتد در شمال در دو طرف جاده خروجی به سمت روستاهای ترخین‌آباد و ملهمدره نیز شهر توسعه می‌یابد. ابتدا شهرک پاسداران و سپس شهرک احمد خمینی تفکیک و برای ساخت و ساز واگذار گردید. در سمت غرب شهر پس از توسعه شهر به سمت دو میدان چهار راه امیرکبیر و میدان بار توسعه جدیدتر انجام می‌شود. در حال حاضر با گسترش محدوده شهر، شهرک سیداحمدخمینی، شهرک خزایی در داخل محدوده به اضافه اراضی بایر واقع در شهرک‌ها عملاً نیاز به توسعه بیشتر محدوده این شهر می‌باشد. روند توسعه در شهرک‌های جدیدالاحداث دارای بافتی منظم و شطرنجی انجام گرفته است در شرایط فعلی در داخل محدوده‌های شهر فضاهای قابل توسعه زیادی وجود دارد. نقشه شهر و گسترش شهر نشان می‌دهد که شهر اکنون دارای بافتی شعاعی می‌باشد. شاید الگوی کلی توسعه شهر اسدآباد در چند دهه اخیر با این نظر ژان باستیه مطابقت داشته باشد که «رشد شهر به طور طبیعی در پیرامون آن و به طور کلی مانند لکه‌های روغن صورت می‌گیرد». بدین معنی که ساختمان‌ها و بلوک‌های ساختمانی جدید در ابتدا به صورت جدا از هم و ناپیوسته در اراضی پیرامون شهر بنا شده و فشار و تداوم رشد شهر باعث بهم پیوستن آنها می‌گردد. از آنجایی که گسترش واقعی شهر در داخل محدوده قانونی فعلی اتفاق می‌افتد، عملاً موضوع جهات گسترش شهر مفهوم رایج خود را در مورد این شهر تا حد زیادی از دست می‌دهد.

برای توسعه شهر ابتدا بافت متخلخل و نیز ساختمان‌های موجود مخروطی در میدان مرکزی و در مرحله دوم از اراضی بایر در شهرک‌های بیشتر ساخته شده استفاده شود. تا زمانی که محدوده‌های قبلی پرنشده یا حداقل درصد قابل قبولی از آنها ساخته نشده باشد، گسترش محدوده بر مشکلات این شهر خواهد افزود. با توجه به محدود بودن رشد جمعیت در این شهر بحث توسعه شهر به عنوان موضوع مهم برای الگوی نهایی شهر می‌توان بر توسعه عمودی شهر تأمین اراضی مورد نیاز در درجه اول از بافت متخلخل داخل شهر و ترغیب رشد و رونق شهری در قسمت‌های مسئله‌دار و توصیه برای چگونگی ساماندهی آنها و در مرحله بعد از اراضی شهرک‌های در حال ساخت انجام گیرد. افزایش تعداد طبقات و افزایش تراکم و رفتن در ارتفاع یا ترکیبی از این دو و استفاده بیشتر از اراضی برای محدود نمودن توسعه افقی شهر و از بین رفتن اراضی کشاورزی را می‌توان راه‌حلی منطقی در جهت جلوگیری از پراکنده‌سازی برای توسعه شهر پیشنهاد کرد.

تجزیه و تحلیل مطالعات پایه و تنظیم نتایج در قالب جداول SWOT

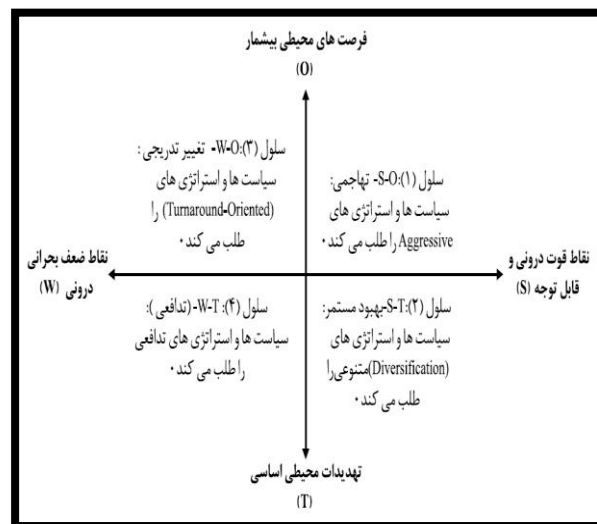
این مدل، یکی از روش‌های مورد استفاده برای سازماندهی عوامل خارجی در قالب مقوله‌های فرصت‌ها و تهدیدها و عوامل داخلی اعم از قوت‌ها و ضعف‌هاست. این روش برای تجزیه و تحلیل عوامل تأثیرگذار و فرارویی یک سیستم

(شهر، منطقه، روستا و غیره)، با استفاده از عوامل درجه‌بندی با توجه به اهمیت داده شده به هر یک از عوامل تأثیرگذار است. برای تهیه و ساخت جدولی از این عوامل و چگونگی تأثیرگذاری آن و تحلیل آن مراحل زیر انجام گرفته است: در ستون یک (عوامل خارجی و داخلی)، مهم‌ترین قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی سیستم را نام می‌بریم.

در ستون دو (وزن)، به هر یک از این عوامل و براساس اثراحتتمالی آنها بر موقعیت استراتژیک فعلی سیستم (بر اساس نتایج یافته‌های حاصل از شناخت و تجزیه و تحلیل وضع موجود) وزنی از یک (مهم‌ترین) تا صفر (بی‌اهمیت‌ترین)، می‌دهیم. هر چقدر وزن بیشتر باشد، تأثیر بر موقعیت کنونی و آینده آن سیستم بیشتر خواهد بود (جمع ستون ۲ بدون توجه به تعداد عوامل، ۱ است).

در ستون سه (درجه‌بندی)، به هر عامل و براساس اهمیت و موقعیت کنونی سیستم به آن عامل خاص امتیازی از ۵ (بسیار خوب) تا ۱ (ضعیف)، (بر اساس نتایج یافته‌های حاصل از شناخت و تجزیه و تحلیل وضع موجود)، می‌دهیم. این درجه‌بندی نشان می‌دهد که سیستم چگونه به هر یک از عوامل خارجی پاسخ می‌دهد.

در ستون چهار (امتیاز وزنی)، وزن را در درجه هر عامل (ستون ۲ ضرب در ستون ۳)، ضرب می‌کنیم تا به این وسیله امتیاز وزنی آن به دست آید. به این ترتیب، برای هر عامل یک امتیاز وزنی از ۱ تا ۵ به دست می‌آید، که به طور متوسط (میانگین) این امتیاز عدد ۳ است، مطرح نیست. سرانجام، امتیازات وزنی تمام عوامل خارجی و داخلی در ستون ۴ را به طور جداگانه با یکدیگر جمع می‌زنیم و امتیاز وزنی را محاسبه می‌کنیم. امتیاز وزنی کل نشان می‌دهد که یک سیستم چگونه به عوامل و نیروهای موجود و بالقوه در محیط بیرونی‌اش پاسخ می‌دهد. همیشه متوسط امتیاز وزنی کل در یک سیستم در یک زمینه، عدد ۳ است (هانگر و ویلن، ۱۹۹۵: ۹۲). چنانچه بالاتر از آن باشد، اهمیت آن بیشتر و اگر کمتر از آن باشد، از اهمیت و تأثیرگذاری کمتری برخوردار است.

شکل (۲): تجزیه و تحلیل SWOT

جدول (۱): نقاط قوت (S) در روند گسترش کالبدی شهر اسدآباد

نقاط قوت (S)	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
S ₁ = توسعه پیوسته بافت های جدید در ادامه بافت قدیمی و میانی شهر	۰/۰۴	۳	۰/۱۲

۰/۰۸	۲	۰/۰۴	S2= شعاع دسترسی راحت تر شهرک های جدید با مرکز شهر
۰/۱۵	۳	۰/۰۵	S3= توسعه و ساخت و سازهای جدید در حوزه نفوذی شهر
۰/۸	۲	۰/۰۴	S4= ایجاد مشاغل جدید صنعتی و خدماتی و ایجاد فرصت های شغلی همراه با روند توسعه شهر
۰/۲۴	۴	۰/۰۶	S5= رشد و گسترش شهر و شهرنشینی
۰/۰۶	۲	۰/۰۳	S6= خدمات رسانی رفاهی(آب، برق، گاز) در جهت های توسعه شهر
۰/۲۰	۴	۰/۰۵	S7= عدم مشکلات زیست محیطی
۰/۲۸	۴	۰/۰۷	S8= طرح و برنامه های منطقه ای در خصوص توسعه و بهره برداری بیشتر از منطقه در زمینه های فعالیتی کشاورزی
۱/۴۳		۰/۴۰	جمع

جدول (۲): نقاط ضعف (w) در روند توسعه کالبدی شهر اسدآباد

نقاط ضعف (W)	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
W1= طرح ریزی شهر بدون در نظر گرفتن شرایط و موقعیت طبیعی و توپوگرافی شهر	۰/۰۶	۴	۰/۲۴
W2= گسترش لجام گسیخته و بی برنامه در برخی مناطق شهر همراه با روند توسعه شهر همانند مسیر خاکریز	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
W3= گسترش افقی شهر بودن برنامه که اغلب به صورت پراکنده و غیر منسجم مسکونی بوده است.	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
W4= ناهماهنگی و ناموزونی میان روندهای برنامه ریزی، طراحی و اجرای و مدیریت طرح توسعه شهری	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
W5= تبدیل کاربری های کشاورزی به مسکونی(شهرک خزایی، قسمتی از احمدخمینی، شهرک فرهنگیان)	۰/۰۳	۲	۰/۰۶
W6= حضور کاربری های نامناسب مسکونی و کاربری های حمل و نقل در کنار هم در قسمتی از شهرک فرهنگیان	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
W7= تأثیر پذیری بیش از حد طرح های شهری از نیروهای غیر کارشناسانه	۰/۰۵	۳	۰/۱۵
W8= عدم مستندات و اطلاعات در مورد توسعه کالبدی شهر در سال های اخیر	۰/۰۳	۲	۰/۰۶
W9= عدم استفاده ارزش ها و تکنیک های نوین برنامه ریزی در توسعه شهری.	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
W10= ادامه روند توسعه شهر در جهت ارتفاعات(شرق شهرک احمد خمینی)	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
W11= وجود زمین های بایر و بلااستفاده در درون محدوده شهر	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
W12= عدم توجه به اجرای برنامه ریزی کاربری اراضی	۰/۰۳	۲	۰/۰۶
جمع	۰/۶۰		۰/۹۷

طبق مشاهدات و بررسی های انجام شده، رشد و گسترش شهر و شهرنشینی با ۰/۲۴ و طرح و برنامه های منطقه ای در خصوص توسعه و بهره برداری بیشتر از منطقه در زمینه های فعالیتی کشاورزی با ۰/۲۸ بیشترین نقاط قوت در شهر اسدآباد می باشند. با تحلیل ها و امتیازات وزنی نقاط ضعف، ناهماهنگی و ناموزونی میان روندهای برنامه ریزی، طراحی

و اجرای و مدیریت طرح توسعه شهری و عدم استفاده ارزش‌ها و تکنیک‌های نوین برنامه‌ریزی در توسعه شهری با ۰/۲۸، وجود زمین‌های بایر و بلااستفاده در درون محدوده شهر با ۰/۲۰ بیشترین نقاط ضعف در روند گسترش شهر اسدآباد است.

جدول (۳): نقاط تهدید (t) در روند توسعه کالبدی شهر اسدآباد

تهدید (t)	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
T ₁ = از بین بردن اراضی کشاورزی در ادامه توسعه کالبدی شهر	۰/۰۹	۴	۰/۳۶
T ₂ = فقدان برنامه‌های راهبردی در توسعه کالبدی شهر	۰/۰۹	۴	۰/۲۸
T ₃ = از بین رفتن حریم شهر و روستا با متصل شدن بافت شهری به بافت روستایی	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
T ₄ = عوامل جغرافیایی ناشی از محدودیت‌های توسعه (کوه، تپه) واقع در شمالشرق شهر	۰/۰۸	۳	۰/۲۴
T ₅ = افزایش ساخت و سازهای زیر ضابطه ای و ناهنجار	۰/۰۵	۳	۰/۱۵
T ₆ = عدم تناسب بین امکانات موجود و نیازها	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
T ₇ = توسعه بی رویه و نبودن طرح ریزی کالبدی شهر	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
T ₈ = ناهماهنگی مدیریتی در برنامه ریزی شهر	۰/۰۶	۳	۰/۱۸
T ₉ = افزایش ساخت و سازهای زیر ضابطه ای و ناهنجار	۰/۰۵	۴	۰/۲۰
جمع	۰/۴۹		۱/۸۴

طبق جدول از بین بردن اراضی کشاورزی در ادامه توسعه کالبدی شهر با ۰/۳۶، در ترتیب‌های دیگر فقدان برنامه‌های راهبردی در توسعه کالبدی شهر و از بین رفتن حریم شهر و روستا با متصل شدن بافت شهری به بافت روستایی با ۰/۲۸ بیشترین تهدید کننده‌های گسترش شهر است.

جدول (۴): نقاط فرصت‌ها (o) در روند توسعه کالبدی شهر اسدآباد

فرصت (o)	وزن	درجه بندی	امتیاز وزنی
O ₁ = گسترش شبکه ارتباطی و دسترسی راحت و با فاصله کم به مرکز شهر	۰/۰۱	۴	۰/۰۴
O ₂ = محدود کردن تبدیل زمین‌های کشاورزی به مسکونی و گسترش کالبدی در مرتبه سازی	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
O ₃ = وجود شیب (در صورت بهره‌وری مناسب از شکل زمین در طراحی)	۰/۰۶	۳	۰/۱۸
O ₄ = ساماندهی و احیای بافت‌های فرسوده در جهت گسترش بی رویه شهر	۰/۰۳	۲	۰/۰۶
O ₅ = شناسایی علل تخریب زمین‌های کشاورزی و جلوگیری از ادامه روند	۰/۰۳	۳	۰/۰۹
O ₆ = هماهنگی‌های لازم بین شهرداری و ارگان‌ها برای طرحی ریزی شهری	۰/۰۵	۳	۰/۱۵
O ₇ = گسترش و توسعه شهر به آسایش اقلیمی	۰/۰۳	۱	۰/۰۳
O ₈ = رعایت کردن حریم بین روستا - شهر	۰/۰۷	۴	۰/۲۸
O ₉ = شناخت تمایلات موجود توسعه شهر و احتراز از ارائه راه‌حل‌های غیر اجرایی و غیر پویا	۰/۰۴	۳	۰/۱۲
O ₁₀ = ترغیب رشد و رونق شهری در قسمت‌های مسئله دار و توصیه برای چگونگی ساماندهی آنها.	۰/۰۳	۲	۰/۰۶
جمع	۰/۵۱		۱/۳۴

جدول (۵): راهبردهای So (استفاده از نقاط قوت برای فرصت‌ها) توسعه کالبدی شهر اسدآباد

So1= استفاده از ویژگی پویایی فعالیت‌های اقتصادی در راستای توسعه کالبدی شهر
So2= ارزیابی اثرات توسعه برای همه طرح‌ها و فعالیت‌های توسعه شهری
So3= بهسازی فضا و ساختار کالبدی شهر هماهنگ با بافت شهر
So4= بهبود زیرساخت‌ها و امکانات موجود در روند توسعه شهر
So5= ایجاد پیوند بین بافت جدید شهر همراه با بافت قدیم
So6= ایجاد حس مسولیت در شهرداری در روند توسعه شهر
So10= تأثیر سرمایه‌گذاری‌های بیشتر بخش عمومی و مشارکت بخش خصوصی در آینده.
So11= هدایت کنترل شده توسعه شهر جهت جلوگیری از پراکنده‌سازی
So12= بالا بردن تراکم و استفاده بیشتر از اراضی برای محدود نمودن توسعه افقی شهر و از بین رفتن اراضی کشاورزی.
So7= استفاده از پتانسیل‌های مناسب زمین در روند توسعه
So8= ساماندهی‌های لازم در روند توسعه شهری
So9= موقعیت کشاورزی در غرب و جنوب شرقی

جدول (۶): راهبردهای St (استفاده از نقاط قوت سازمان برای جلوگیری از مواجهه با تهدیدها) توسعه کالبدی شهر اسدآباد

St1= بگاریگری حس مسولیت نهادها در راستای تناسب بیشتر کاربری‌ها
St2= افزایش انگیزه ساکنان شهر در بهسازی بافت‌های شهری
St3= بهره برداری از محیط‌های طبیعی و مناسب در ادامه روند توسعه
St4= ساماندهی بافت فرسوده شهر
St5= تحدید حیات از دست رفته در بافت‌های فرسوده و انزوی قدیمی
St6= بازنگری و توزیع متناسب کاربری‌ها در محیط‌های شهری
St7= ایجاد فضای سبز و باز در راستای متناسب بودن کاربری و ایجاد آرامش

بحث و نتیجه‌گیری

آنچه در این پژوهش در خصوص توسعه شهر به آن رسیده‌ایم در چند محور به شرح ذیل بیان می‌شود: برنامه‌ریزی شهری خصوصاً برای شهرهای کوچک و میانه، توان‌های محیطی و نظام سلسله‌مراتب سکونتگاهی دارای اهمیت فزاینده‌ای می‌باشند. در واقع تلاش برای توسعه، مؤخر تلاش برای آگاهی بر توسعه است. افزایش روبه رشد جمعیت، ناشی از مهاجرت‌های بی‌رویه روستائیان به شهر و حومه‌نشینی، با توسعه شهری ارتباط داشته و باعث عقیم ماندن طرح‌های جامع شهری و توسعه ناهمگون شهر می‌شود. با پیش‌بینی جهات توسعه شهر، توسعه در درون شهر و در اطراف محورهای اصلی صورت گیرد. از عوامل مؤثر در توسعه کالبدی شهر اسدآباد چون میزان، وضعیت و مهاجرت، عوامل اقتصادی و توسعه کالبدی شهر اسدآباد، عناصر سیاست‌گذاری و توسعه کالبدی شهر، و حاشیه‌نشینی و توسعه کالبدی شهر و... عواملی همچون شیب شهر، توپوگرافی، از عوامل محدودکننده گسترش شهر اسدآباد می‌باشند.

استفاده از پتانسیل‌های مناسب زمین در روند توسعه، هدایت کنترل شده توسعه شهر جهت جلوگیری از پراکنده‌سازی می‌باشد. در انتها نقشه شهر و گسترش شهر نشان می‌دهد که شهر اکنون دارای بافتی شعاعی می‌باشد. با توجه به محدود بودن رشد جمعیت در این شهر بحث توسعه شهر به عنوان موضوع مهم مطرح نیست. و برای الگوی نهایی شهر می‌توان بر توسعه عمودی شهر تأمین اراضی موردنیاز در درجه اول از بافت متخلخل داخل شهر و در مرحله بعد از اراضی شهرک‌های در حال ساخت انجام گیرد. افزایش تعداد طبقات و افزایش تراکم و رفتن در ارتفاع

یا ترکیبی از این دو و استفاده بیشتر از اراضی برای محدود نمودن توسعه افقی شهر و از بین رفتن اراضی کشاورزی را می‌توان راه حلی منطقی در جهت جلوگیری از پراکنده‌سازی برای توسعه شهر پیشنهاد کرد.

ارائه پیشنهادات

داشتن شهری سالم و زیستگاهی مطمئن و آرام، بدون مشکلات فراوان شهری در دنیای امروزی، امری است که به سادگی امکان پذیر نبوده و برای تحقیق آن، مشارکت سه جانبه مردم، مسئولین (برنامه‌ریزان) و محققین ضروری است. شهر اسدآباد بعنوان پیکره‌ای کوچک از سیاره جهانی ما «زمین» در سطح محلی می‌تواند به شرط برنامه‌ریزی صحیح و دقیق، الگویی از توسعه پایدار را به نمایش گذارد. که با توجه به نتایج بدست آمده از این پژوهش برخی پیشنهادات در خصوص بررسی مسایل توسعه شهری اسدآباد ارائه می‌شود:

پیشنهادات مطالعاتی

- لازم است که میان ابعاد کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی (اکولوژیکی)، شهر با خود و حوزه پیرامون ارتباطی تنگاتنگ و منطقی برقرار شود.
- محدود کردن رشد و گسترش افقی شهر لازم است، هدایت توسعه آتی شهر به گسترش عمودی همراه با تکمیل و راه‌اندازی سیستم فاضلاب در شهر الزامی است.
- قانونمندی روش‌ها، بر اساس فراگیری تصمیمات حکم می‌کند که نظارت جدی برای اجرای ضوابط و مقررات به عمل آید. مهم‌ترین انتظار قانون‌گرایی از نهادهای دولتی می‌رود دایر بر این که دقیقاً در اراضی و بناهای تحت اختیار خود ضوابط تعیین شده مانند تراکم ساختمانی و سطح اشتغال هم کف را رعایت کنند.
- همواری و کم عارضه بودن مقر طبیعی شهر اسدآباد در توسعه کالبدی شهر در تمامی جهات مؤثر بوده است. بطوری‌که در چند دهه گذشته شاهد رشد این شهر در جهات مختلف بوده‌ایم.
- با شناسایی بسترهای طبیعی و جغرافیایی شهر و محیط اطراف آن همچون توپوگرافی تناسب اراضی، جهت شیب، کاربری اراضی، زمین‌های کشاورزی می‌توان جهت مناسب برای توسعه شهر را مشخص کرد.
- برای توسعه پیوسته شهر حتی‌المقدور از فضاها و اراضی موجود در شهر استفاده شود و قسمتی از توسعه نیز در اراضی غیرکشاورزی اطراف شهر پیش‌بینی و زمین آن به عنوان ذخیره لحاظ گردد تا در صورت عدم استقبال کافی از افزایش تراکم و یا سایر موارد، از آن استفاده شود.
- در توسعه جدید شهر، بایستی در اولویت اول پر شدن فضاهای خالی بین بلوک‌ها صورت بگیرد تا گسیختگی موجود از بین رفته و خدمات‌رسانی به این محیط‌ها با هزینه کمتری امکان‌پذیر گردد.
- تلفیق و احیای بافت‌های فرسوده ضمن حفظ هویت فرهنگی در سازماندهی، می‌تواند در توسعه درون شهری مثمرتر واقع گردد، که این امر تلاش و کوشش طراحان شهری و مطالعات مفصلی را طلب می‌کند.

پیشنهادات اجرایی

- شهر اسدآباد الگوی گسترش تمرکز درون بافتی (فشرده): زمانی که شهر به منظور جمعیت اضافی خود نیاز به گسترش دارد، ابتدا گسترش داخلی شهر، استفاده از تراکم مناسب و زمین‌های بایر، مناسب‌ترین الگوی گسترش بویژه برای شهرهای که از تراکم پایین برخوردار بوده و شهر در منطقه کشاورزی مناسب قرار گرفته است.

– کنترل بیشتر بر محدوده‌های شهری اسدآباد: یکی از علل اصلی گسترش افقی بی‌توجهی و عدم برنامه‌ریزی برای چگونگی گسترش و توسعه شهر توسط سازمان‌های مربوطه و برنامه‌ریزان یا عدم اجرای طرح‌های مربوطه است. بنابراین سازمان شهری مانند شهرداری باید از رشد بدون برنامه و بدون جهت شهر که اغلب توسط بورس بازان زمین انجام می‌شود، جلوگیری نماید.

منابع

- افراخته، حسن، (۱۳۸۹)، «روستا نشینی شهری و بحران محیطی (مورد: رباط کریم)»، *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال اول، شماره ۴.
- باقری، غلامرضا، (۱۳۸۰)، «طرح توسعه فیزیکی شهر (نمونه موردی: شهر مصیری)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر مصطفی عباس زادگان، مشاور: اسماعیل شعبه.
- پناهی، لیلافرچی راد، (۱۳۸۹)، «بررسی و تحلیل نقش روستاهای واقع در محدوده شهری در توسعه فیزیکی شهر کرج از اصلاحات ارضی تاکنون، (مطالعه موردی: باغستان)»، *آمایش محیطی*، دوره ۳، شماره ۹، ۴۱-۵۲.
- پوراحمد، احمد، حسام، مهدی، آشور، حدیثه، محمدپور، صابر، (۱۳۸۹)، «تحلیلی بر الگوی گسترش کالبدی- فضایی شهر گرگان با استفاده از مدل‌های آنتروپی شانون و هلدرن»، *پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۱، شماره ۳، ۱-۱۸.
- پوراحمد، احمد، حاتمی‌نژاد، حسین، (۱۳۸۵)، «آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در کشور»، *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۵۸، ۱۸۰-۱۶۷.
- پوراحمد، احمد، حبیبی، کیومرث، (۱۳۸۲)، «بررسی روند و الگوی توسعه شهر سنندج با استفاده از GIS و RS»، *مجله هنرهای زیبا*، دانشگاه تهران، شماره ۱۷.
- تقی‌زاده داش‌آتان، حوریه، (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر روندهای مهاجرتی گروه‌های کم‌درآمد شهری به مناطق روستایی حواشی شهرها مطالعه موردی: روستاهای غرب و شمال غرب شهر تبریز»، راهنما فریدون بابایی اقدم، مشاور حسین نظم‌فر، دانشگاه اردبیل.
- چکنی، یعقوب، (۱۳۸۱)، «تحلیل عوامل تأثیرگذار بر توسعه فیزیکی و ساخت اجتماعی- فضایی شهر (نمونه موردی: شهر سبزوار)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، راهنما: حسین شکوئی، مشاور: اکبر پرهیزگار، محمد شکوهی، دانشگاه تربیت مدرس.
- حبیبی، محسن، (۱۳۷۵)، «از شار تا شهر»، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حسین‌زاده دلیر، کریم، هوشیار، حسن، (۱۳۸۵)، «دیدگاه‌ها، عوامل و عناصر مؤثر در توسعه فیزیکی شهرهای ایران»، *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، شماره ششم.
- حسینی، سیدعلی، ویسی، رضا، محمدی، مریم، (۱۳۹۱)، «پهنابندی جغرافیایی محدودیت‌های توسعه کالبدی شهر رشت با استفاده از Gis»، *چهارمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری*، مشهد.
- ربانی، رسول، (۱۳۸۹)، «جامعه‌شناسی شهری»، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
- زنگی‌آبادی، علی، (۱۳۷۱)، «تحلیل فضایی الگوهای توسعه فیزیکی شهر کرمان»، دانشگاه تربیت مدرس، رساله دکتری در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، تهران.
- شکوئی، حسین (۱۳۷۸)، «اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا»، انتشارات گیتاشناسی، چاپ سوم.
- سعیدنیا؛ احمد، (۱۳۷۸)، «کاربری زمین شهری»، جلد دوم، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری.
- سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۶۷)، «مقدمه‌ای بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران»، تهران: نشر آبی
- شماعی، علی، (۱۳۸۰)، «اثرات توسعه فیزیکی شهر یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن»، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تهران.
- شعبه، اسماعیل، (۱۳۸۵)، «مقدمه‌ای بر میانی برنامه‌ریزی شهری»، دانشگاه علم و صنعت.
- ضیاءتوانا، م. قادرمزی، حامد، (۱۳۸۸)، «تغییرات کاربردی اراضی روستاهای پیراشهری در فرایند خزش شهر (روستاهای نایسر و حسن‌آباد سنندج)»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، شماره ۶۸.

- طاهری، غلامرضا، (۱۳۸۱)، «ارزیابی توسعه فیزیکی شهر رامشیر و ارائه الگوی مناسب آن»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، استاد راهنما: محمد نجارسلیمه.
- طرح جامع شهرستان اسدآباد وضع موجود، (۱۳۷۰)، «تجزیه و تحلیل طرح پیشنهادی»، جلد ۲.
- عزیزپور، ملکه (۱۳۷۵): «توان‌سنجی محیط طبیعی و توسعه فیزیکی شهر (نمونه موردی، تبریز)»، رساله دکترا، جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- فرید، یدالله، (۱۳۶۸)، «جغرافیا و شهرشناسی»، چاپ اول، تبریز.
- فقیه‌عبداللهی، محمدمهدی، مشکینی، ابوالفضل، علوی، سیدعلی، (۱۳۹۶)، «تحلیل فضایی الگوی رشد شهری (مطالعه موردی: شهر کلاردشت)»، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، دوره ۹، شماره ۳۴، ۸۱-۱۱۵.
- قائم، گیسو، (۱۳۷۴)، «افزایش جمعیت، مشکل مسکن و معماری بی هویت آن»، مجله عملی-پژوهشی شریف، دوره ۱۱، شماره ۱۰، ۶۳-۶۲.
- کامران، حسن، وارثی، حمیدرضا، پریزادی، طاهر، حسینی‌امینی، حسن، (۱۳۹۰)، «بررسی نقش طرح‌های توسعه کالبدی در پراکنده‌رویی شهری با رویکرد پدافند غیرعامل (نمونه موردی: شهر سنندج)»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۷، پاییز و زمستان، ۲۰۹-۱۷۹.
- مایوگنج، ل. مسیرا، ربی، (۱۳۸۵)، «توسعه منطقه‌ای، روش‌های نو»، ترجمه عباس مخبر، تهران: سازمان برنامه و بودجه
- مرصوصی، نفیسه، فرهودی، رحمت‌اله، علی‌اکبری، اسماعیل، حشمتی، احمد، (۱۳۹۰)، «تحلیل عوامل مؤثر بر الگوی توسعه شهر با استفاده از تأثیرات متقابل صنعت و تغییرات ساخت اشتغال (نمونه: شهر الوند - قزوین)»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۲، شماره ۶، ص ۱۰۱.
- مشهدی‌زاده دهاقانی، ناصر، (۱۳۸۳)، «تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران»، چاپ پنجم، نشر دانشگاه علم و صنعت.
- مطیعی لنگروی، سید حسن، (۱۳۷۷)، «جغرافیای اقتصادی ایران»، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد
- معین، محمد، (۱۳۶۲)، فرهنگ فارسی.
- نوابخش، مهرداد، فتحی، سروش، (۱۳۸۶)، «رشد و توسعه شهرنشینی در ایران (با تأکید بر فعالیت‌های اجتماعی-اقتصادی)»، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال ۴، شماره ۱۵، ۱-۱۲.
- یوسفی اطاقور، علی، (۱۳۸۱)، «پدیده جهانی شدن و تأثیر آن بر توسعه کالبدی شهر تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه یزد، استاد راهنما: کرامت‌الله زیاری.
- Wheelen, T, L, Hunger, J, D. (1995), "Strategic management and business policy", (5th Ed). Reading, MA: Addison-Wesley, 1995.

